

Ik kreeg mijn vader niet dood

Lilian de Bruijn

IK KREEG MIJN VADER NIET DOOD

Het roekeloze bestaan van een kampoverlevende

Boom

© Lilian de Bruijn

© Boom uitgevers Amsterdam, 2019

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting pro (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag en binnenwerk: Suzan Beijer
Omslagfoto en foto's binnenwerk: privécollectie auteur
Opmaak binnenwerk: ZetSpiegel, Best

ISBN 978 90 2441 899 2

NUR 320, 680

Voor mijn familie

Inhoud

Proloog	9
1	
Corner House	11
Het grote graf	19
2	
Een jongen die nog alles kon worden	22
Naar Engeland	24
Kinderhandjes	32
En ik hoor je maar roepen	41
Dienstbode en bakkersknecht	48
We are coming by day and by night	52
Nordlager	62
Een ongebruikelijke Hitchcock	66
Nog een paar daagjes, kom je dan?	71
Nadere bijzonderheden	78
We noemden hem de Witte	87
3	
Een vrij man	94
De busboot	104
De wereld van papa en Tine	112

4	
De zomer voor het donker	126
Overlevende van Bergen-Belsen	133
De koepel van binnenuit	144
Waren de goden kosmonauten	150
Bang en toch niet bang	157
Een Rolls-Royce in Spanje	162
Onder en boven	167
5	
Uit de tijd vallen	173
Telefoon voor mevrouw De Bruijn	177
Gibraltar	186
Onder het zand	195
6	
Epiloog	199
Noten en verantwoording	203
Woorden van dank	215

Proloog

‘Zal ik eens iets over je familie uitzoeken?’ vroeg Yvonne, een van mijn nieuwe collega’s. Op iedere andere werkplek zou dit een volstrekt impertinente vraag zijn, het zou zelfs als een bedreiging kunnen worden opgevat, maar ik was terechtgekomen bij het Centraal Bureau voor Genealogie en daar is familie de corebusiness. Mijn nieuwe collega’s waren genealogen, mensen die zich dagelijks beroepshalve verdiepen in andermans familie, en ik werd verondersteld op z’n minst de beginselen van genealogisch onderzoek te leren kennen.

De meest logische manier is dan: begin bij jezelf – dat wil zeggen, bij de doden in je eigen familie. Dus ik schreef de overlijdensdata van mijn grootouders van moederskant op een papiertje en Yvonne haalde een stapeltje persoonskaarten uit de kelder. Oude beduimelde kartonnen kaarten, waarop ik de namen van mijn beide grootouders zag staan, de namen van mijn vier overgrootouders, adressen, beroepen, huwelijksdata, de namen van mijn moeder en haar twee zussen. In de wisselende handschriften van verschillende ambtenaren zijn die levensfeiten decennia geleden genoteerd.

Zo’n persoonskaart is letterlijk een leven lang met iemand meegereisd en vanaf 1939 zijn alle kaarten van overleden Nederlanders in beheer gegeven bij het Centraal Bureau voor Genealogie, voor onderzoekdoeleinden. Als ik vanuit mijn kantoor op de tweede verdieping zes trappen naar beneden loop, daal ik af in de ruimte waar ze staan: de pk-kelder.

Langs de muur aan de linkerkant staan eenentwintig stellingen met naar schatting zeven miljoen persoonskaarten, keurig op alfabet. De stellingen staan kramvol. Her en der steken er witte papiertjes tussen uit; daar waar kaarten zijn weggehaald om te worden gekopieerd of gescand. Het heeft iets fascinerends, die stellingen vol met tot data gestolde levensgeschiedenissen. Ik mag wel in die kelder komen, maar het is streng verboden om er zelf zo'n kaart tussenuit te halen – en dat waag ik dan ook niet, al kijkt er niemand.

Weken later pas durfde ik Yvonne te vragen de persoonskaart van mijn vader te 'lichten', zoals dat heet. Alles rond mijn vader was zo beladen dat ik het gevoel had mezelf volledig uit te leveren, alleen al door zijn naam te noemen. Daarbij moest ik er van alles bij uitleggen. Dat ik de exacte overlijdensdatum niet wist. Dat hij niet in Nederland is gestorven. Dat er misschien informatie op de kaart stond over veroordeling en gevangenschap, en dat ik niet wilde dat collega's dat te weten zouden komen. Maar toen ik eenmaal had besloten haar te vragen de kaart op te zoeken, was er ook een gevoel van opluchting. Ik werd nieuwsgierig naar wat erop zou kunnen staan.

De persoonskaart bleek onvindbaar.

Dat gebeurt zelden of nooit. Er werden andere collega's ingeschakeld en alternatieve zoekacties in gang gezet, zonder resultaat. De kaart bleef zoek. En terwijl mijn collega's hun ergernis uitspraken over dit niet kunnen vinden, zich verontschuldigden dat dit nou juist mij moest overkomen, ik die hier net werkte, lachte ik onwillekeurig in mijn vuistje omdat mijn vader zich zelfs nu nog niet aan de regels hield. Het paste hem wel, hij was zijn leven lang goed geweest in verdwijnen.

Genealogenjargon voor het niet kunnen vinden van een overlijdensdatum is: 'Ik krijg hem niet dood.'

Ik kreeg mijn vader niet dood.

Corner House

‘Kom morgen dan naar die kroeg, Corner House op de Nieuwezijds, vlak bij het postkantoor, dan zie je papa ook,’ had mijn zus Marlon gezegd. Alsof het de gewoonste zaak van de wereld was.

Het was herfst, eind van de middag, schemerig. In de kroeg brandde licht, en ik zag hem toen ik naar binnen keek terwijl ik mijn fiets vastzette. Hij stond bij de bar, vlak voor het raam. Een charmante man in een lammy coat.

Hij was duidelijk blij me te zien, stelde me voor aan kroegvrienden – dit is m’n dochter, ze studeert. Marlon meldde trots dat ik vreselijk dikke boeken las, in het Engels en in het Duits.

Ik woonde net een paar maanden in Amsterdam, op een zolderkamer in de Pijp. Mijn eerste studiejaar. Geschiedenis, omdat Marx had gezegd dat je de geschiedenis moet kennen om de maatschappij te veranderen. En dat was wat ik wilde, dus ik sloot me aan bij de ASVA, schreef mee aan kritieken op de verplichte handboeken, ging naar manifestaties, liep mee in protestdemonstraties, discussieerde over de onafwendbaarheid van de revolutie, en bleef lang hangen in de studentenkroeg om maar niet naar die eenzame zolder te hoeven.

En tussen dat alles door was daar ineens mijn vader. Jarenlang was hij de grote afwezige in mijn leven geweest, de onbereikbare, en nu bevond hij zich plotseling op fietsafstand. Hij was weg bij zijn vrouw Tine en hun twee kleine kinderen. Ik wist niet waar hij woonde, ergens in Amsterdam of in het huis in Amstelveen, maar hij zat geregeld bij Corner House.

Na die eerste ontmoeting fietste ik er steeds weer naartoe, zenuwachtig, alsof ik achter een jongen aan liep; zou hij er zijn, zou hij het wel leuk vinden me te zien? We gingen samen eten en zaten tot diep in de nacht in de kroeg. Dronken veel. Het maakte me volkomen in de war, omdat ik van alles met hem uit te vechten had, maar bij god niet wist hoe ik dat moest doen. Of zelfs waar het precies over ging. En hij was sowieso niet erg van het luisterende oor, hij praatte het liefst zelf. Ieder gesprek mondde uit in een monoloog van hem, waarvan zinnen voorgoed in mijn hoofd zijn blijven steken.

‘Ik ben geen goede vader geweest, dat weet ik, maar ik kon niet anders.’

‘Ik had nooit bij jullie moeder weg moeten gaan.’

‘Je vader heeft veel gesjacherd in zijn leven, maar hij heeft nooit iemand belazerd.’

En over de oorlog.

‘Jij kunt je niet voorstellen hoe het is. Met een kruiwagen lopen, en voortdurend een Duitser achter je die met zijn geweer in je rug port.’

‘Kameraden die werden opgehangen op de appèlplaats. Wij moesten toekijken – en dat je dan niets kon doen.’

‘Ik had een vriend, een Duitser, die zei altijd: Ach, Tony, was hier auf der Erde geschicht, darüber lachen die Götter.’

Maar wat had je dan precies gedaan, pap, hoe ben je in dat kamp terechtgekomen?

‘Je vader wilde voor held spelen, maar het liep een beetje anders dan ik had verwacht.’

Hij kreeg een uitkering van Stichting 1940-1945 en hij ging naar een psychiater, zoveel wist ik. Een keer vroeg hij of ik meeding, niet mee naar binnen, maar of ik op hem wilde wachten tot hij klaar was, dat vond hij een prettig idee. De praktijk was in de Vossiusstraat en ik zat ruim een uur op een bankje in het Vondelpark. Had een beetje de pest in. Wat wilde hij van me?

Een vader met een oorlogsverleden, een vader met een kampsyn-droom. Ook dat nog.

Dagboek, winter 1975

Gisternacht, een beetje raar, ik kan er niet goed over schrijven. We waren bij Lia, die vriendin van mijn vader, en plotseling ging het helemaal fout. Ik heb hem vreselijk uitgescholden – we waren dronken allebei. En we huilden en hij zei maar steeds dat hij er zo'n spijt van had, zo'n spijt, en ik poetste door zijn haar. Nu moet ik weer huilen, nu ik dit schrijf, ach stomme idioot, waarom heb je er dan ook zo'n puinhoop van gemaakt.

Het was op een van die dagen dat ik na college naar de kroeg aan de Nieuwezijds Voorburgwal fietste.

'Jij zoekt je vader zeker,' zei de barman, 'ik heb hem nog niet gezien vandaag. Misschien is-ie bij de burenen.'

De burenen, het restaurantje twee deuren verder, was een van de andere plekken waar hij vaker kwam. Hij was bevriend met Kees, de eigenaar, en hielp af en toe in de bediening – ik kreeg een keer een maaltijd van hem geserveerd toen ik langskwam.

In de deuropening botste ik tegen Margreet op, de vriendin van Kees, die met een grote tas vol boodschappen naar buiten kwam.

'Ga met me mee naar huis, goeie kans dat hij daar is,' zei ze terwijl ze uitnodigend de deuren van haar vw-bus opende. Ik zette mijn fiets achterin en kroop naast haar op de voorbank van het busje. Het rook er naar patchoeli en zware shag.

Margreet deelde een etage met Lia in de Den Texstraat. Ik was onlangs aan haar voorgesteld op ongeveer dezelfde manier als waarop mijn vader mij en mijn zusje destijds vlak na de scheiding aan Tine had voorgesteld: in de kroeg.

'Dit is mijn dochter Lilian. Lieltje, dit is Lia.'

Ik denk wel dat we even hebben gegiecheld vanwege de manier waarop onze namen op elkaar rijmde. En misschien ook wel omdat ze duidelijk veel jonger was dan mijn vader, eind twintig, net iets ouder dan Marlon. Hoelang ze iets met elkaar hadden, een maand, drie maanden of drie dagen, geen idee. Dat soort informatie kreeg je nooit. Hij had altijd die houding van vanzelfsprekendheid om zich heen

hangen, dat je het wel begreep of natuurlijk al wel wist, dat het altijd al zo was – zoals hij ook altijd deed alsof we elkaar gisteren nog hadden gezien, ook al zat er met gemak een jaar tussen. Een eeuwigdurend, voor zichzelf sprekend nu.

Margreet pakte haar boodschappentas uit in het keukentje en ik klopte op de deur die ze me wees als Lia's kamerdeur.

Ik kreeg geen antwoord, ook niet na herhaaldelijk kloppen, dus ik maakte aanstalten om weer weg te gaan, teleurgesteld maar ook opgelucht. Het soort opluchting dat je voelt als het tentamen waar je je slecht op had voorbereid op het laatste moment niet door blijkt te gaan.

'Je mag wel even naar binnen gaan, hoor!' riep Margreet vanuit de keuken.

Hoe bedoelde ze dat? Je mag wel even kijken binnen? Of: je kunt binnen misschien op ze wachten, ze zullen zo wel komen?

Gehoorzaam draaide ik de deurknop naar rechts en liep een paar stappen naar binnen. Ik stond in een klassieke ruimte met een hoog gebeeldhouwd plafond. Op de vloer visgraatparket waar een versleten Perzisch tapijt op lag. Rechts, in de boog van wat ooit deuren en suite waren geweest maar die waren dichtgemaakt om twee aparte kamers te maken, stond een tafel met een witmarmeren blad waar studieboeken en papieren op lagen. Een zwarte Remington typemachine ernaast. Een fauteuil met een groenfluwelen lap erover stond links bij het raam.

Buiten klonk het geluid van een politiesirene, daar schrok ik van en ik draaide me om naar de deur om weg te gaan. Maar het was een andere deur die ik opende, en ik keek recht in Lia's slaapkamer. Lia en mijn vader lagen samen op bed, naakt. Au. (*Awkward*, zouden mijn kinderen nu zeggen.) Ik zag nog net dat mijn vader pijlsnel een laken over zich heen trok, voor ik me uit de voeten maakte.

Ik was al bijna beneden, op weg naar buiten, toen hij me riep.

'Lieltje!'

Hij stond bovenaan de trap in een donkerblauwe badjas, lachte verontschuldigend.

'Blijf je eten?'

Wat volgde was een uitermate huiselijke scène, alsof ik gewoon had aangebeld en zij de deur voor mij hadden geopend, niets aan de hand. Fluitend dekte hij de langwerpige marmeren tafel die we eerst samen naar het midden van de kamer hadden geschoven en stak kaarsen aan. Lia zette binnen een mum van tijd heerlijk eten op tafel: sperzieboontjes, stoofvlees, gebakken aardappeltjes, sla. Hij prikte goedkeurend een stukje vlees aan zijn vork, prees haar kookkunst.

Had ze van tevoren gekookt omdat ze wist dat mijn vader kwam? Maar ik kon me niet voorstellen dat hij een afspraak maakte wanneer hij langs zou komen; hij kwam immers altijd overal alleen op de momenten dat het hem uitkwam, hij had er een hekel aan zich vast te leggen op wat dan ook.

Lia vertelde over de studie Spaans die ze net weer had opgepakt en vroeg mij naar mijn studie geschiedenis. Hoe het me beviel in Amsterdam, of ik een prettige kamer had, al veel mensen kende, dat soort dingen. Mijn vader zat achterovergeleund naar ons te kijken, als een trotse pater familias.

We dronken veel wijn bij het eten, cognac bij de koffie. En na het eten wilde hij nog even naar een kroeg op de Ceintuurbaan.

Bij binnenkomst daar werd hij uitgebreid verwelkomd en luidruchtig benijd omdat hij weer van die mooie jonge meiden bij zich had. Marlon was er kennelijk al eens met hem geweest, en vriendin Lia ook, want ik werd apart voorgesteld als zijn ándere mooie dochter.

Hoe zag dat er van buitenaf uit? Een charmante vijftiger met twee jonge vrouwen die om zijn aandacht streden? Of een dronken dwaas met twee onnozele grietjes?

In mijn geheugen is het zo: gedempt licht, veel rook, wij met z'n drieën achter in de kroeg bij een jukebox. Mijn vader koos de muziek en danste om beurten met ons. Frank Sinatra, Nat King Cole, Bing Crosby. *I can't give you anything but love.*

'Dit is voor jou,' zei hij toen hij het plaatje liet spelen van Reinhard Mey, de Duitse zanger die zo aandoenlijk Nederlands zong: *Als de dag van toen hou ik van jou.* Het stond in 1975 op nummer 1 van de hitparade – ik heb het net opgezocht en beluisterd en me afgevraagd wat

op die avond voor mijn vader ‘de dag van toen’ kan zijn geweest. Reinhard Mey was ook de zanger van *Gute Nacht, Freunde, es wird Zeit für mich zu geh’n*. Dat lied had beter gepast bij die avond die al lang was overgegaan in een nacht.

En hij praatte maar, aan één stuk door. Vertelde over het einde van de oorlog. Lachend – altijd lachend, spottend, met een soort verbaazing leek het.

‘Veertig kilo woog ik, botten met een vel erover, maar ik was vrij, eindelijk vrij. We kaaptten een Duitse truck, en daarmee reden we dwars door Duitsland. Chaos was het. Gekte. Puinhopen overal, platgebombardeerde steden, mensen op de vlucht. Maar wij hadden het overleefd. Dat was wat telde.’

‘Ik zal wel niet oud worden,’ zei hij, ‘dat heb ik niet in me. Maar als ik dood ben, wil ik dat jullie op mijn graf zetten: hier ligt Ton de Bruijn, maar gelachen heeft hij wel.’

We gingen terug naar Lia’s etage, mijn fiets stond daar voor de deur. Het was stil op straat, laat. Ik liep nog even mee naar boven om mijn boekentas te halen en wilde vertrekken naar mijn zolderkamer in de Rustenburgerstraat. Maar hij pakte me bij mijn middel vast, zodat ik recht tegenover hem stond, zijn gezicht vlak voor het mijne.

‘Ik laat je niet alleen over straat gaan, het is gevaarlijk.’

‘Doe niet zo raar, ik fiets zo vaak ’s nachts door de stad, het is hier vlakbij.’

‘Ik hou van je,’ zei hij, ‘dat weet je toch hè, dat ik verschrikkelijk veel van je hou.’

‘Hoe kun je dat nou zeggen, dat mag jij helemaal niet zeggen. Dat had je veel eerder moeten bedenken, het is te laat nu. Veel te laat.’

Ik was woedend – en ik zei het niet, ik schreeuwde. Ik schold en ik schreeuwde en ik huilde.

‘Waar was je, waar was je al die tijd? Ik heb je al die jaren zo gemist, je had nooit weg mogen gaan.’

‘Het spijt me zo,’ zei hij en toen begon hij ook te huilen. Midden in Lia’s kamer, op het versleten Perzisch tapijt, stonden we in elkaars armen te huilen.

Lia maakte een bed voor me, op een matras op de grond, mijn vader stopte me in. Hij legde even zijn hoofd op mijn borst en ik aaide over zijn hoofd terwijl hij bleef herhalen dat hij er zo'n spijt van had. Dat hij wilde dat hij alles ongedaan kon maken.

Toen ik bijna sliep schudde Lia zachtjes aan mijn schouder. Ze kon niet slapen, ze vond het raar dat ik daar lag en zij naast mijn vader. 'Ga lekker bij hem liggen,' zei ze. 'Ik slaap hier.'

Ik strompelde naar haar bed en kroop ruggelings tegen hem aan, in zijn holletje, zoals ik dat vroeger bij mijn moeder deed maar bij hem nooit mocht. Hij legde een zware arm om me heen en hij snurkte in mijn oor, het was beslist geen comfortabele houding. Een beetje *awkward*. Maar ik was nog steeds dronken en totaal gevloerd, dus ik viel meteen in slaap.

Toen ik de volgende morgen wakker werd was hij alweer vertrokken.

Lia perste sinaasappels uit en we ontbeten samen in de keuken – aan de tafel waarop Margreet een eeuwige geleden haar boodschappen had uitgepakt en mij toeriep dat ik wel even Lia's kamer kon binnengaan.

'Ik dacht dat jij gewoon bij je vader was opgegroeid,' zei ze. 'Zoals hij over jou en je zus vertelde, had ik het beeld van een gewoon gezin. Gek is dat.'

Ja, gek was het zeker.

We hebben nooit meer gesproken over die nacht, mijn vader en ik.

Ook niet toen we vlak voor kerst bij café Oosterling zaten, op die lage krukjes aan de bar. Het café rook naar dennentakken, langs het raam had iemand een rood lint met zilverkleurige kerstballen opgehangen. We dronken berenburgers. Na sluitingstijd bracht hij me naar huis, lopend over het Westeinde en de Van Woustraat naar de Rustenburgerstraat. Voor mijn huisdeur bleven we even staan, verlegen ineens, als twee pubers.

'Dag pap,' zei ik, 'slaap lekker. Droom maar van engeltjes.' Waar hij ging slapen vroeg ik me niet af.

Diep in de nacht, tegen de ochtend, het uur van de wolf, schrok ik wakker van de deurbel. Er werd een paar keer lang op gedrukt. Ik deed niet open, maar wist vrijwel zeker dat hij het was.

‘Goed dat je me niet binnenliet,’ zei hij later lacherig. ‘Ik was stom-dronken.’

Ik verhuisde naar de Vrolikstraat, waar ik een etage had gevonden die ik met twee studievrienden deelde. Mijn vader kwam kijken en één middag had ik die vader, over wie werd verteld dat ‘zijn handen maakten wat zijn ogen zagen’. Niet razend spectaculair, maar toch. Hij sloot de gaskachel voor me aan en keek misprijzend naar het tweepersoonsmatras op de grond. We reden samen naar de bouwmarkt verderop in de straat, firma Bijl geheten, om vurenhouten planken te kopen, een gaatjesboard als bodem, en in no time zette hij een bed voor me in elkaar.

Weken later, een klein beetje lente in de lucht, de vogels in de bomen van het parkje bij het Frederiksplein zongen alweer, kwam ik Lia tegen. Ik liep op de stoep naast het gebouw van De Nederlandsche Bank, zij fietste langs. Ze stopte en we omhelsden elkaar alsof we dikke vriendinnen waren. Ze liep een stukje met me op, fiets aan de hand.

‘Zie je je vader nog weleens,’ vroeg ze. ‘Ik heb het met hem uitgemaakt, ik kon er niet meer tegen. Hij kwam ’s nachts naar me toe, met veel drank op, en dan huilde hij en bleef maar zeggen dat hij zo bang was. Hij klampte zich helemaal aan me vast, ik vond hem afstotelijk.’

Ik had de neiging me bij haar te verontschuldigen voor zo’n vader, sorry te zeggen, maar ik zweeg.

‘Voor jou is het ook lullig,’ zei ze toen ze weer op haar fiets stapte.

Het grote graf

Dagboek, herfst 1977

Gisteravond gebeurde er iets. Ik zat in de kroeg met vier jongens die ik eigenlijk niet goed ken. Een van hen vertelde over zijn vader, over wat die allemaal heeft meegemaakt in de oorlog. Die jongen praatte er een beetje laconiek over, maar zó dat je kon merken dat hij het gedeeld heeft met zijn vader. Dat het een stukje van zijn eigen geschiedenis is geworden. Ik begreep dat alle vier die jongens communistische ouders hebben, die 'zwaar' in het verzet hebben gezeten. Het gesprek ging verder, over hun ouders die nu de klap krijgen van hun oorlogsverleden. Ik luisterde maar durfde niets te zeggen. Dacht aan mijn vader, aan wat hij heeft meegemaakt in de oorlog, maar waar ik niets van weet. Waar ik niet in heb gedeeld, zoals zij. Ik was zo jaloers op die jongens. Het viel blijkbaar op dat ik zo stil was, want op een gegeven moment zei een van hen: Laten we er nu maar over ophouden, ik denk dat we deze dame een beetje vervelen met die verhalen over de oorlog. Ik voelde dat ik rood werd en ik stotterde dat het me juist zeer interesseerde. Maar ik durfde niet te vertellen waarom. En toen ik naar huis fietste voelde ik me zo ellendig en in de war. Nog steeds eigenlijk.

De oorlog was een ijkpunt. In ieder geval voor de linkse studenten die zich in de jaren zeventig massaal aansloten bij de CPN, de partij van het verzet. Ik wilde ook deel uitmaken van die een beetje geheimzinnige cultuur van aparte studentenbijeenkomsten met de 'partijgeno-

ten' voor de algemene studentenvergadering begon. Door lid te worden van de CPN was je met terugwerkende kracht goed in de oorlog, zo simpel lag dat. En als er ooit een derde wereldoorlog zou uitbreken, dan zat je als het ware automatisch in het verzet. Hannie Schaft, *Het meisje met het rode haar*, was mijn heldin. Ik las en herlas het boek van Theun de Vries, fietste 's nachts door de stad en ik was Hannie Schaft. Ik stond met een ernstig gemoed te koukleumen in de lange rij voor de Dokwerker tijdens de Februaristaking-herdenking en liep eind november met grotendeels dezelfde mensen door de duinen bij Bloemendaal. Maar over de concentratiekampen durfde ik niet te lezen en over mijn vader vertelde ik niet. In die tijd van onwrikbaar goed en fout schaamde ik me een beetje over dat vage verhaal van mijn vader die in Dachau terecht was gekomen omdat hij voor held wilde spelen. Geen vervolgte Jood, geen moedige verzetsstrijder maar een avonturier die per ongeluk dat kamp was ingerommeld. Alsof hij onrechtmatig de plek had ingenomen van een Echte Held.

Achteraf gezien waren er genoeg momenten waarop hij misschien wel had willen praten, echt had willen vertellen, voorbij de losse anekdotes. Zoals die keer dat hij me vroeg mee te gaan naar die nieuwe film, *Soldaat van Oranje* (ik wilde niet, 'te druk met tentamens'). Of toen hij bij me langskwam om te vertellen dat hij naar Italië ging om Marlon en Fokke op te zoeken die op een modebeurs in Garda waren. 'Ik ga met de trein,' zei hij, 'ik wil het nog één keer zien allemaal. Maar dit keer reis ik eersteklas.'

Een paar weken later aten we met z'n vieren bij Dorrius. Na afloop bracht hij me thuis met zijn oude Renault. Hij zette de auto stil langs de stoep, pal voor mijn huisdeur in de Vrolijkstraat.

'Blijf nog even,' zei hij, toen ik aanstalten maakte het portier te openen. Hij stak een sigaret op, gaf hem aan mij en stak een nieuwe aan voor zichzelf.

'Ik ben er weer geweest,' zei hij.

'Waar?'

'Bij het grote graf. Het heeft zo weinig zin, ik weet het, maar ik moet. Ik heb er weer rondgelopen, urenlang. Gekeken. Geprobeerd te